

Dr. Sonja Pečjak, dr. Tina Pirc, dr. Ana Vogrinčič Čepič
Motivacijski profili bralcev pri otrocih in mladostnikih

Branje je kompleksna aktivnost, ki jo določajo številni kognitivni, čustveno-motivacijski, vedenjski in okoljski dejavniki, ki pri bralcu delujejo interaktivno. Pri tem mednarodne raziskave bralne pismenosti kažejo, da je motiviranost za branje eden od pomembnih dejavnikov bralnih dosežkov posameznika v vseh starostnih obdobjih – pri otrocih (PIRLS, Mullis idr., 2023), mladostnikih (OECD, 2019, 2023) in odraslih (PIAAC, 2016).

Bralna motivacija je večdimenzionalen koncept, ki vključuje med seboj povezane konstrukte, kot so prepričanja, vrednote in cilji. S psihološkega vidika najpogosteje vključuje naslednje latentne spremenljivke: bralno samoučinkovitost, bralni interes, stališča do branja, vrednotenje branja; ali pa avtorji združujejo te koncepte v dva širša konstrukta: notranja – zunanja motivacija (Guthrie idr., 2009; Guthrie in Wigfield, 2000). Na vedenjski ravni se bralna motivacija pri posamezniku kaže skozi pogostost in obseg branja, raznovrstnost bralnega gradiva in pogostost obiskovanja knjižnic.

Predhodne študije kažejo, da je višja bralna samoučinkovitost povezana z izbiro bolj zahtevnega bralnega gradiva, z več truda in vztrajnosti pri branju ter višjimi dosežki (Eccles in Wigfield, 2002; Guthrie in Wigfield, 2000; Pečjak idr., 2006). Večji bralni interes ima pomemben vpliv na bralno razumevanje, saj spodbuja uporabo strategij za globlje razumevanje prebranega in tudi za zapomnitev in ponoven priklic prebranega (Hidi, 2001; Shiefele, 2001). Stališče do branja ima dva vidika: čustven (branje mi je všeč) in vrednoten (branje je pomembno). Pri tem oba vidika, še zlasti pa čustveni, vplivata na motivacijo bralca in tudi na bralni dosežek. Emocije naj bi na bralno razumevanje vplivale posredno, preko različnih kognitivnih in metakognitivnih dejavnikov, npr. delovnega spomina (Ellis in Moore, 2000). Pri negativnih emocijah naj bi se bralec bolj kot s kognitivnimi zahtevami bralne naloge ukvarjal z lastnimi skrbmi v zvezi z nalogo. Notranja/intrinzična bralna motivacija je opredeljena kot trajen impulz za branje, za katerega so značilni intenzivna angažiranost, radovednost ter trud za razumevanje (Wang idr., 2020), in predstavlja optimalno obliko motivacije (Deci in Ryan, 2010). Pri zunanji/ekstrinzični motivaciji pa drugi posamezniki, npr. učitelji, starši, spodbujajo učence k branju in ti berejo, da bi zadovoljili zunanje zahteve, prejeli nagrado ali se izognili kazni. Pri tem je notranja motivacija pomembno povezana z boljšim bralnim razumevanjem in zapornitvijo (Schiefele idr., 2012), študije pa kažejo, da pride pri starejših osnovnošolcih do pomembnega upada motivacije za šolsko delo nasploh, pa tudi za branje (Kirby idr., 2011; Wigfield idr., 2015).

Ker imajo posamezni bralci različno izražene posamezne motivacijske dimenzije in ker so te med seboj različno povezane, je smiselno ugotavljati motivacijske profile bralcev. Izdelava profilov izhaja iz “na posameznika usmerjene perspektive”, ki je bila pogosto prezrta pri raziskovanju bralne motivacije. Motivacijski profili so opisi različnih skupin bralcev glede na podobno izraženo posameznih motivacijskih dimenzij in podobne povezave med temi dimenzijami. Motivacijski profili pojasnjujejo, kateri motivacijski dejavniki so tisti, zaradi katerih bralci pričnejo z branjem, pri njem vztrajajo in se k njemu vedno znova vračajo, in v kakšni interakciji so ti dejavniki med seboj.

Raziskovanje motivacijskih profilov bralcev je smiselno iz več razlogov. Prvič, poznavanje profilov omogoča boljše razumevanje bralcev, njihovih potreb, želja in interesov. To je ključno pri oblikovanju učinkovitih nacionalnih (in drugih) strategij za promocijo branja in izboljšanje bralne kulture. Če vemo, kaj bralce motivira, lahko prilagodimo pristope, aktivnosti in bralna gradiva tako, da zadovoljimo njihove potrebe in jih spodbudimo k branju.

Drugič, raziskovanje motivacijskih profilov bralcev nam lahko pomaga identificirati različne skupine bralcev, kar je še posebej pomembno v izobraževanju. To namreč omogoča ciljno usmerjeno delovanje učiteljev in/ali knjižničarjev glede na specifične potrebe in preference posameznih skupin učencev, t. i. personaliziran pristop k branju. To je še posebej pomembno pri učencih, ki so nemotivirani oz. nizko motivirani za branje, saj pristop predvideva usmerjeno pomoč učencem na področjih, kjer so šibkejši ali imajo primanjkljaje. S poznavanjem njihovih motivacijskih profilov jim lahko učitelji in/ ali knjižničarji ponudijo njim prilagojeno gradivo in to na način, ki je njim blizu, kar lahko poveča njihovo zanimanje za branje in užitek pri branju.

V zadnjih 40-ih letih so se pojavile različne klasifikacije motivacijskih bralnih profilov učencev. Večina se osredotoča predvsem na to, kako so ti profili povezani z bralnim razumevanjem in učno uspešnostjo učencev. Ob tem nekateri avtorji poudarjajo, da imajo učenci na različnih stopnjah izobraževanja različne motivacijske bralne profile (Lin idr., 2021). Ker avtorji raziskav poročajo o upadu motivacije za branje pri učencih v višjih razredih osnovne šole (npr. Schiefele in Loeweke, 2017), smo se pri pregledu motivacijskih profilov osredotočili predvsem na tiste raziskave, v okviru katerih so avtorji te profile identificirali v obdobju poznega otroštva in zgodnji adolescenci, ko se to upadanje prične.

V racionalno analizo raziskav o različnih motivacijskih profilih smo vključili osem klasifikacijskih kriterijev: i) ali so raziskovalci preučevali splošno oz. specifično bralno motivacijo (tj. motivacijo za branje nasploh ali bralno motivacijo glede na namen branja in vrsto bralnega gradiva); ii) razred/starost učencev in velikost vzorca; iii) iz katerih teoretičnih izhodišč so izhajali in katere motivacijske dimenzije so preučevali; iv) ali so vključili še kakšne dodatne motivacijske spremenljivke; v) ali so vključili kognitivne spremenljivke/dosežke; vi) število in značilnosti motivacijskih profilov; vii) povezanost profilov z dosežki ter viii) omejitve raziskave.

Med analiziranimi raziskavami obstajajo nekatere vzporednice oz. podobnosti. Prvič, pri vseh zasledimo, da imajo dobro utemeljeno teoretično izhodišče, saj izhajajo iz temeljnih in sodobnih modelov in teorij, s katerimi razlagajo koncept bralne motivacije: od teoretičnega okvirja multiplih ciljev (Pintrich, 2000), preko socialno-kognitivne teorije (Bandura, 1997), teorije bralne zavzetosti (Wigfield in Gutrie, 1997), teorije pričakovanje uspeha – vrednost cilja (Eccles in Wigfield, 2002) do teorije storilnostne motivacije (Ames, 1992).

Drugič, učenci, vključeni v vzorce izbranih raziskav, so po starosti homogeni – uvrščamo jih v razvojno obdobje od poznega otroštva do srednjega mladostništva. To je tisto obdobje, v katerem prihaja do upada bralne motivacije na splošno in je zato razumevanje dejavnikov, ki jo pomagajo ohranjati, še posebej pomembno. Pri tem tri študije vključujejo učence v obdobju poznega otroštva, stare 9 let (raziskava 3) in med 10 ter 11 let (raziskavi 1 in 4); tri pa v obdobju zgodnjega mladostništva med 11. in 14. letom starosti (raziskave 2, 5 in 6). Posledično to pomeni, da so dobljeni profili zelo verjetno dokaj ekološko veljaven pokazatelj izraženosti posameznih dimenzij bralne motivacije v tem razvojnem obdobju.

Tretjič, vse raziskave (razen raziskave 5) navajajo štiri motivacijske profile bralcev, kar kaže na to, da je to število profilov tisto, ki verjetno dovolj ustrezno (veljavno) diferencira učence z motivacijskega vidika. Pri raziskavi 5, kjer so avtorji opisali 6 motivacijskih profilov učencev, je najverjetnejši razlog za večje število ta, da so preučevali profile bralne zavzetosti, ki kot

konstrukt predstavlja kombinacijo motivacijskih in kognitivnih spremenljivk (npr. metakognitivnih in kognitivnih strategij).

Četrto, kriterijsko veljavnost posameznih motivacijskih profilov so avtorji preverjali tako, da so jih povezali z bralnim razumevanjem/dosežkom (raziskave 1–4), s čimer so pokazali in dokazali, da ima bralna motivacija močan vpliv na akademske dosežke učencev. Ta ugotovitev ima pomembne praktične implikacije, saj je večina pisnih preverjanj v šoli povezana z razumevanjem učnega gradiva.

Hkrati pa med posameznimi raziskavami lahko ugotovimo tudi nekatere pomembne razlike. Prva se nanaša na vidik bralne motivacije, ki so ga skušali avtorji raziskati. Pri tem podrobnejša analiza prikazanih motivacijskih profilov pokaže, da so avtorji v treh študijah preučevali motivacijo za branje na splošno, ki vključuje tako motivacijo za branje v šolskem kontekstu kot tudi branje za užitek v prostem času (raziskave 1, 3 in 5); v treh primerih pa kontekstualno specifično motivacijo, in sicer v povezavi z delom za šolo (raziskava 4), še bolj specifično motivacijo za branje šolskih razlagalnih oz. učbeniških besedil (raziskava 2) in za branje digitalnih nasproti tiskanim besedilom (raziskava 6).

Raziskave so se razlikovale tudi v velikosti vzorcev učencev, na osnovi katerih so avtorji oblikovali motivacijske profile bralcev: od zelo majhnih vzorcev (med 160 in 405 učencev v raziskavah 1, 3 in 4); preko nekoliko večjega vzorca (1134 učencev v raziskavi 2) do dveh velikih vzorcev (5000–18.338 učencev v raziskavah 5 in 6). Pri tem pa je šlo pri vseh raziskavah za priložnostne vzorce, ki niso bili reprezentativni za posamezne države, zaradi česar je potrebna previdnost pri direktnem posploševanju oz. uporabi ugotovljenih bralnih profilov pri učencih nasploh, še posebej pri učencih iz drugih kulturnih okolij.

Razlike v bralnih profilih se kažejo tudi v različnih motivacijskih spremenljivkah, ki so na različni stopnji specifičnosti, npr. od splošnega koncepta pozitivne in negativne motivacije v raziskavah 1 in 2 do ožjega koncepta stališč do branja v raziskavi 6. Nekatere raziskave vključujejo samo motivacijske koncepte, medtem ko druge raziskujejo koncept bralne zavzetosti, ki povezuje motivacijske s kognitivnimi vidiki branja (raziskavi 2 in 5).

Zaključimo lahko, da motivacijski profili pomagajo bolje razumeti motivacijske značilnosti vsakega bralca, kar omogoča učiteljem in knjižničarjem, da jim lahko prilagajajo kurikulum v različnih vidikih, upoštevajoč njihovo aktualno bralno samoučinkovitost, interes in stališča do branja, ter hkrati pri njih razvijajo šibkejše vidike njihove bralne motivacije.